

کلام فلسفی

شرح تجرید الاعتقاد

جلد اول

غلامرضا رحمانی

مرکز نشر دانشگاهی

کلام فلسفی شرح تجرید الاعتقاد

جلد اول

غلامرضا رحمانی

ویراسته هاشم پناه‌پور

نسخه پرداز: لیلا محسنی مهره رهم

حروفچین: هاله مانیان، دانا دانا

طراح جلد: حسین راست‌منش

ناظر چاپ: حمیدرضا دمیرچی

مرکز نشر دانشگاهی

چاپ اول ۱۳۹۸

تعداد ۵۰

چاپ و صحافی: نوای رسا

۶۰۰۰۰ تومان

نشانی فروشگاه مرکزی: خیابان انقلاب، رویه‌روی سینا، سپیده، پاسا خیبری، تلفن: ۶۶۴۰۸۸۹۱، ۶۶۴۱۰۶۸۶

17190164731000011111

فروش اینترنتی: www.iup.ac.ir

حق چاپ برای مرکز نشر دانشگاهی محفوظ است

فهرست‌نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه: رحمانی، غلامرضا، ۱۳۴۳-

عنوان قراردادی: تجرید الکلام فی تحریر عقاید الاسلام. فارسی. شرح

عنوان و نام پدیدآور: کلام فلسفی: شرح تجرید الاعتقاد/ غلامرضا رحمانی

مشخصات نشر: تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۳ ج.

فروست: مرکز نشر دانشگاهی: ۱۵۶۱. فلسفه: ۴۹.

شابک: (جلد اول) 978-964-01-1561-9

دوره: 978-964-01-1562-6

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتاب حاضر شرحی بر «تجرید الاعتقاد» اثر خواجه نصیرالدین طوسی، که با عنوان «تجرید الکلام فی تحریر عقاید الاسلام» معروف است.

موضوع: نصیرالدین طوسی، محمدبن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ق. تجرید الکلام فی تحریر المقاید الاسلام - نقد و تفسیر

موضوع: کلام شیعه امامیه - قرن ۷ ق. - نقد و تفسیر

موضوع: *Imamite Shiites theology - 13th century-Criticism and interpretation*

شناسه افزودن: مرکز نشر دانشگاهی

شناسه افزودن: Iran University Press

رده‌بندی کنگره: ۲۱۰ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۱۷۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۵۰۹۷۳

بسم الله الرحمن الرحيم

فهرست

صفحه	عنوان
یازده	مقدمه
	زندگی نامه - خواجه نصیر؛ همسر و فرزندان خواجه نصیر؛ استادان خواجه نصیر؛ شاگردان خواجه نصیر؛ امامان، خواجه نصیر؛ آثار خواجه نصیر؛ وفات خواجه نصیر؛ ویژگیهای تجریدالاعتقاد؛ شروح تجریدالاعتقاد؛ حواشی شروح تجریدالاعتقاد
۱	مقصد اول: تبیین امور عامه
۳	فصل اول: وجود و عدم
۳	بخش اول: پداهت وجود
	تعریف متکلمان از وجود؛ تعریف حکما از وجود؛ بطلان تعریف وجود؛ فساد تعریف اول حکما؛ فساد تعریف دوم حکما؛ اعتذار، عرفی، وجود؛ دیدگاه امام فخر رازی؛ بطلان استدلالات
۱۲	بخش دوم: اشتراک معنوی وجود
	تبیین اشتراک معنوی وجود؛ تقریر برهان
۱۶	بخش سوم: مغایرت وجود با ماهیت
	تبیین مغایرت وجود با ماهیت؛ تقریر برهان؛ نظریه عینیت وجود و ماهیت؛ بطلان نظریه عینیت وجود و ماهیت؛ زیادت ذهنی وجود بر ماهیت
۲۵	بخش چهارم: وجود عینی و ذهنی
	تبیین وجود عینی و ذهنی؛ تقریر برهان؛ اشکال؛ پاسخ

۲۹

بخش پنجم: احکام وجود

وجود، نفس تحقق ماهیت؛ استحالة تزايد در وجود؛ استحالة اشتداد در وجود؛
خیریت وجود؛ استحالة ضد برای وجود؛ تقریر برهان؛ استحالة مثل برای وجود؛
تخالف وجود با معقولات؛ استحالة تنافی وجود با معقولات

۳۷

بخش ششم: تساوق وجود و شیئیت

تبیین تساوق وجود و شیئیت؛ تقریر برهان؛ بطلان نظریه ثبوت معدوم؛ تقریر
برهان بطلان استدلال ثبوت معدوم؛ نظریه احوال؛ بطلان استدلال تحقق حال؛
نظریه احوال - مناقض خود؛ اعتذار قایلان نظریه احوال؛ بطلان فروع نظریه
ثبوت معدوم؛ بطلان ابراعات نظریه احوال

۵۵

بخش هفتم: وجود و عدم مطلق

تبیین وجود و عدم مطلق اجتماع وجود و عدم مطلق؛ معقولیت وجود و عدم
مطلق؛ وجود و عدم مقید؛ نیاج عدم بلکه به موضوع؛ اقسام موضوع

۵۹

بخش هشتم: بساطت، تکثر و تشکیک وجود

بساطت وجود؛ تقریر برهان؛ تکثر وجود؛ تشکیک وجود؛ استحالة جزء چیزی
بودن وجود؛ اعتباریت شیئیت؛ عروض شیئیت

۶۵

بخش نهم: تمایز اعدام

تبیین تمایز اعدام؛ تقریر برهان؛ عروض عدم بر عدم؛ صا در رجعت و تقابل بر
عدم؛ بیان توهم؛ عدم اخص و اعم؛ وجود و عدم محتاج و غنی

۷۴

بخش دهم: مواد ثلاث

تحصیل مواد ثلاثه از طریق وجود؛ تحصیل مواد از طریق عدم؛ بداهت مواد
ثلاث؛ تقسیم مواد؛ نوع تقسیم مواد؛ استحالة انقلاب طرفین؛ وجوب و امتناع
غیری؛ تألیف قضیه مانع الجمع؛ انقلاب وجوب و امتناع غیری؛ تألیف قضیه مانع الخلو؛
تشارک وجوب و امتناع؛ تخالف وجوب و امتناع؛ تضاد وجوب و امتناع؛
شرط تضاد وجوب و امتناع؛ تعریف امکان عام؛ اعمیت امکان عام؛ امکان
استقبالی؛ اشکال؛ پاسخ؛ اعتباریت مواد ثلاث؛ تقریر برهان؛ اعتباریت وجوب؛
اعتباریت امتناع؛ اعتباریت امکان؛ تقریر برهان؛ اشکال؛ پاسخ؛ وجوب و امتناع
ذاتی و غیری؛ استحالة انقلاب ذاتی و غیری؛ امکان معروض ما بالغير؛ استحالة

۱۴۳

بخش پانزدهم: مناط صدق قضایا

تبیین مناط صدق قضایا؛ تقریر برهان؛ تعریف نفس الامر

۱۴۸

بخش شانزدهم: محمولیت وجود و عدم

تبیین محمولیت وجود و عدم؛ رابطیت وجود و عدم؛ اتحاد و تغایر موضوع و محمول؛ جهت اتحاد موضوع و محمول؛ اشکالات و پاسخها؛ معقولیت حمل و وضع؛ تشکیک حمل و وضع؛ اعتباریت موصوفیت؛ تقریر برهان

۱۵۷

بخش هفدهم: وجود حقیقی و مجازی

وجود دانی و عرض؛ مجازیت وجود لفظی و کبی

۱۵۹

بخش هیجدهم: استحالۀ إعادة معدوم

تبیین استحالة إعادة معدوم؛ تقریر برهان؛ استدلال قایلان به إعادة معدوم؛ بطلان استدلال قایلان به إعادة معدوم

۱۶۵

بخش نوزدهم: احکام ممکن الوجود

تبیین موجود واجب و ممکن؛ اشکالات و پاسخها؛ استدلال بر عینیت امکان؛ بطلان استدلال؛ ضرورت حکم حاجت ممکن؛ اشکال؛ پاسخ؛ شبهات امام فخررازی؛ افتقار ممکن در مرحله بقا

۱۷۷

بخش بیستم: موجود قدیم

استناد قدیم ممکن به مؤثر؛ انحصار موجود قدیم؛ عدم مسببیت حادث به ماده و مدت؛ تقریر برهان؛ استحالة انعدام قدیم؛ تقریر برهان

۱۸۲

فصل دوم: ماهیت و لواحق آن

۱۸۲

بخش اول: تعریف و تبیین ماهیت

تعریف ماهیت؛ اطلاق ماهیت بر امر معقول؛ اطلاق ذات و حقیقت بر ماهیت؛ معقولیت ماهیت، ذات و حقیقت؛ تغایر حقیقت شیء و عوارض آن؛ تقریر برهان؛ تقابل ماهیات به اعتبار عوارض؛ سلب متقابلات از مرتبه ذات ماهیت؛ تقدّم حرف سلب بر حیثیت؛ اعتبارات ماهیت

۱۹۰

بخش دوم: کلی به اعتبار مفهوم و مصداق

اقسام کلی؛ تعریف کلی طبیعی؛ موطن کلی طبیعی؛ تقریر برهان؛ صدق لابلش

وحدت برای عدد؛ حصول عدد اثبوتیت؛ شبهه؛ پاسخ؛ حصول اعداد و تغایر آنها؛ اعتباریت اعداد؛ عروض وحدت؛ اشکال؛ پاسخ؛ عروض شرکت بر وحدت؛ عروض شرکت بر کثرت؛ اعتبارات اضافیت وحدت؛ اعتبارات اضافیت کثرت؛ استحالة عروض تقابل بر وحدت

۲۴۸

بخش نهم: تعریف و تقسیم تقابل

حصر انواع تقابل؛ اندراج تقابل تحت تضایف؛ تشکیک تقابل؛ تعریف تناقض؛ شرایط تحقق تناقض در شخصیه؛ شرایط تحقق تناقض در محصوره؛ شرایط تحقق نقض در موجهه؛ استحالة اجتماع و ارتفاع متناقضان؛ تقابل عدم و ملک؛ اجتماع تضاد؛ اشکال؛ پاسخ

۲۶۴

فصل سوم: علت معلول

۲۶۴

بخش اول: تعریف و تقسیم علت

تحصیل علت و معلول؛ حد و علل؛ تعریف و تقسیم فاعل

۲۶۸

بخش دوم: استحالة تخلف معلول از علت

تبیین استحالة تخلف معلول از علت؛ شبهه؛ شهادات و پاسخها

۲۷۱

بخش سوم: قاعده «الواحد»

استحالة صدور کثیر از واحد؛ شبهه؛ پاسخ؛ استحالة صدور واحد از کثیر؛ صدور واحد و کثیر نوعی

۲۷۶

بخش چهارم: اعتباریت، تقابل و اجتماع علت و معلول

اعتباریت علت و معلولیت؛ تقابل علت و معلولیت؛ اجتماع علت و معلولیت؛ شرط اجتماع علت و معلولیت

۲۷۹

بخش پنجم: دور و تسلسل

تعریف و تقسیم دور؛ بطلان دور؛ تناهی سلسله علل و معالیل؛ تقریر برهان

۲۸۵

بخش ششم: تکافؤ و تخالف علت و معلولیت

تکافؤ علت و معلولیت؛ استحالة اجتماع قبول و فعل؛ تقریر برهان؛ تخالف علت و معلول؛ علت و معلول نبودن مصاحب

۲۸۹

بخش هفتم: استحالة علت بین عناصر

تبیین استحالة علت بین عناصر؛ تقریر برهان

- ۲۹۳ بخش هشتم: کیفیت صدور افعال از انسان
تبیین کیفیت صدور افعال از انسان؛ شبهات و پاسخها
- ۲۹۸ بخش نهم: تأثیر قوای جسمانی
شرایط تأثیر قوای جسمانی؛ عروض تناهی و عدم تناهی؛ تناهی قوا؛ تقریر برهان
- ۳۰۴ بخش دهم: علت مادی و صوری
اعتبارات محل؛ ذاتیت قبول برای ماده؛ شبهه؛ پاسخ؛ علت صوری نسبت به مرکب و محل؛ وحدت صورت مقوم
- ۳۰۹ بخش یازدهم: تبیین علت غایی
اعتبارات غایت؛ غایت داشتن فاعل بالقصد؛ غایت قوه محرکه؛ غایت داشتن امور طبیعی؛ اتفاق
- ۳۱۴ بخش دوازدهم: تقسیم علت
علت بسیط و مرکب؛ علت القوة و بالفعل؛ علت بالذات و بالعرض؛ علت عامه و خاصه؛ علت قریب و بعید؛ علت منترکه أو خاصه
- ۳۱۸ بخش سیزدهم: علت عدم و موضوع
علت بالعرض عدم؛ وحدت علت در حرفین؛ علت موضوع؛ افتقار معلول در وجود و عدم؛ اسباب ماهیت و وجود؛ سبب داشتن عدم؛ شبهه؛ پاسخ
- ۳۲۲ بخش چهاردهم: علل موجهه و معده
تبیین علل موجهه و معده؛ اقسام اعداد؛ عرضیت و ذاتیت علل معده

مقدمه

زندگی نامه خواجه نصیر

شیخ وجیه‌الدین محمد بن حسن پدر خواجه نصیرالدین طوسی که از بزرگان و دانشوران و علمای آن زمان قم و خرد استاد وی در علوم نقلی بود، در روستای جهرود از توابع قم زندگی می‌کرد. وی در جوانی به تحصیل پرداخت و به شوق زیارت امام هشتم امام رضا (ع) به مشهد مشرف شد. هنگام بازگشت به علت بیماری همسرش، در یکی از محله‌های طوس مسکن گزید. او پس از چند سال در آنجا به واسطه اهالی محل علاوه بر اقامه نماز جماعت در مسجد، به تدریس در مدرسه علمیه مشغول شد. خواجه نصیر در شنبه یازدهم جمادی الاول ۵۹۷ هـ در مشهد مقدس زاده شد و پدر با تعلق به قرآن کریم نوزاد را که سومین فرزندش بود «محمد» نامید. او به واسطه کیه‌اش «ابوجعفر» شد، و به القابی چون «نصیرالدین»، «محقق طوسی»، «استادالبشر» و «خواجه» شهرت یافت. خواجه نصیر فیلسوف، متکلم، فقیه، دانشمند، ریاضیدان و مدبّر ایرانی شیعه سده هفتم است. وی در تمام علوم آن زمان، از مفاخر و بزرگان به شمار می‌رفت و به علت هوش سرشار و غایت دانش و بینش، شهره آفاق بود. خدمات اسلامی و ایرانی او زیانزد خاص و عام است.

خواجه نصیرالدین در زمان حمله مغول به ایران به دعوت ناصرالدین عبدالرحیم ابن ابی منصور که حاکم قلعه قهستان و مردی دوستدار فلاسفه بود به همراه همسرش به قلعه اسماعیلیان دعوت شد و مدتی آزادانه و با احترام ویژه در آنجا زندگی کرد. او در مدت اقامت خود طهاره العراق ابن مسکویه را به درخواست میزبانش به عربی ترجمه کرد و

نام آن را اخلاق ناصری نهاد. وی در همین ایام رساله معینیه در موضوع علم هیئت را، به زبان فارسی نگاشت. ناسازگاری اعتقادی خواجه با اسماعیلیان و نیز ظلم و ستم آنان به مردم وی را بر آن داشت تا برای کمک گرفتن، نامه‌ای به خلیفه عباسی در بغداد بنویسد. در این میان حاکم قلعه از ماجرای نامه با خبر شد و به دستور او خواجه نصیر بازداشت و زندانی شد.

پس از چندی خواجه به قلعه الموت منتقل شد، ولی حاکم قلعه که از دانش محقق طوسی اطلاع پیدا کرده بود با او رفتاری مناسب در پیش گرفت. نصیرالدین طوسی حدود ۲۶ سال در قلعه‌های اسماعیلیه به سر برد، اما در این دوران لحظه‌ای از تلاش علمی بر نداشت و کتابهای متعددی از جمله شرح اشارات ابن سینا، تحریر اقلیدس، توطی و تبری و اخلاق ناصری و چند کتاب و رساله دیگر را تألیف کرد. از آنجا که وجود اسماعیلیان حاکمیت و قدرت سیاسی مغولان را به خطر می‌انداخت هلاکوخان در سال ۶۵۱ ق با اعزام سحری به قهستان آنجا را فتح کرد.

حاکم قلعه پس از مشورت با خواجه نصیر، علاوه بر تسلیم کامل قلعه، از مغولان اطاعت کرد و چندی پس از آن در سال ۶۵۶ ق تاج و تخت اسماعیلیان در ایران برچیده شد و بدین سان، خواجه نصیر بزرگترین گام را در جلوگیری از جنگ و خونریزی و قتل عام مردم برداشت و پس از حمله هلاکوی مغول و پایان یافتن فرمانروایی اسماعیلیان هلاکو نصیرالدین را مشاود و وزیر خود ساخت، تا جایی که هلاکو را به تازش به بغداد و سرنگونی عباسیان یاری داد. ز را هلاکوخان همچنین در فتح بغداد و کشتن آخرین خلیفه عباسی، از نظرهای طوسی بهره‌ی گرفت.

همسر و فرزندان خواجه نصیر

خواجه نصیرالدین طوسی در سال ۶۲۸ هجری با «نرگس خانوم» دختر خربندین نقاش ازدواج کرد و از او صاحب سه پسر شد:

۱. صدرالدین علی، فرزند بزرگ خواجه نصیر بود که همواره در کنار پدر و همگام با او بود و در فلسفه، نجوم و ریاضی بهره کافی داشت.
۲. اصیل‌الدین حسن دومین فرزند نیز اهل دانش و فضیلت بود و در زمان حیاتش اغلب به امور سیاسی مشغول بود.
۳. خواجه فخرالدین محمد فرزند سوم خواجه نصیر بود که ریاست امور اوقاف در کشورهای اسلامی را به عهده داشت.

۱. شیخ وجیه‌الدین محمد بن حسن پدر خواجه نصیر (ایام کودکی و نوجوانی خواجه نصیر در طوس سپری شد. وی در این ایام پس از خواندن و نوشتن، قرائت قرآن، قواعد زبان عربی و فارسی، معانی و بیان و حدیث را از پدر آموخت).
۲. نرگس خانوم مادر خواجه نصیر (مادرش خواجه نصیر را در خواندن قرآن و متون فارسی کمک می‌کرد).
۳. نورالدین علی بن محمد شیعی دایی خواجه نصیر (خواجه نصیر به توصیه پدر، نزد دایی‌اش که از دانشمندان نامور در ریاضیات، حکمت و منطق بود، به فراگیری آن علوم پرداخت).
۴. محمد سب (عطش علمی خواجه نصیر در نزد دایی‌اش چندان برطرف نشد و بدین سبب با دایی‌اش پدر در محضر «کمال‌الدین محمد حاسب» که از دانشوران نامی در ریاضیات بود، به تحصیل پرداخت. پس از چند ماه استاد قصد سفر کرد و آورده‌اند که وی پدر را چنین گفت: من آنچه می‌دانستم به او (خواجه نصیر) آموختم و اکنون سؤالی می‌کند که گاه پاسخش را نمی‌دانم!)
۵. عبدالله بن حمزه (پس از چندی آن جوان سعادتمند که از فیض وجود استاد بی‌بهره شده بود دایی پدرش «نصیرالدین عبدالله بن حمزه» که تبحر ویژه‌ای در علوم رجال، درایه و حدیث داشت، به طوس آمد و محمد به هر لحظه، عطش علمی‌اش افزون می‌شد در نزد او به کسب علوم پرداخت. گرچه او موفق به فراگیری مطالب جدیدی از استاد نشد، هوش و استعداد وافرش شگفتی و تعجب استاد را برانگیخت. به گونه‌ای که به او توصیه کرد تا به منظور استفاده‌های علمی بیشتر به نیشابور مهاجرت کند. او در طوس و به دست استادش «نصیرالدین عبدالله بن حمزه» لباس مقدس عالمان دربار بر تن کرد و از آن پس به لقب «نصیرالدین» از سوی استاد افتخاری جاویدان یافت).
۶. امام سراج‌الدین (در آخرین روزهایی که نصیرالدین جوان برای سفر به نیشابور آماده می‌شد غم از دست دادن پدر بر وجودش سایه افکند، اما تقدیر چنین بود و او می‌بایست با تحمل آن اندوه جانکاه به تحصیل می‌پرداخت. در حالی که یک سال از فوت پدرش می‌گذشت به نیشابور پای نهاد و به توصیه دایی پدر به مدرسه سراجیه رفت و مدت یک سال نزد سراج‌الدین قمری که از استادان بزرگ درس خارج فقه و اصول در آن مدرسه بود، به تحصیل پرداخت).